

УДК 811.161.3

НАЗВЫ БУДАЎНІЧЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ. СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫ АСПЕКТ

Курловіч Валянціна Віктараўна

старшы выкладчык кафедры славянскіх і рамана-германскіх моў
установы адукацыі “ Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт транспарту”
(г. Гомель, Беларусь)

Слова заўсёды з’яўлялася адлюстраваннем духоўнага жыцця народа. Як заўважае В. Г. Гак, «слова – асноўная адзінка мовы, якая для яго носьбітаў з’яўляецца псіхалінгвістычнай рэальнасцю. Носьбіты мовы спантанна, без цяжкасцей вылучаюць словы ў маўленчым патоку і ўжываюць іх адасоблена. Хаця людзі гавораць фразамі, яны памятаюць і ведаюць мову перш за ўсе праз слова» [1, с. 466]. Найпершая крыніца для вывучэння слова – народная мова, лексічны

матэрыял якой – значная частка этнакультурнай спадчыны беларускага народа. Адною з разнавіднасцей нацыянальнай лексікі з’яўляецца народна-дыялектная мова, таму яе вывучэнне і даследаванне – найважнейшая задача для лінгвістаў.

Спецыфіка дыялектнай дэрывацыі выяўляецца пры вывучэнні народнага словаўтварэння, гэта спрыяе больш дасканаламу даследаванню словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы. У лексіцы лясной гаспадаркі можна вылучыць даволі вялікую групу лексічных адзінак-найменняў будаўнічых матэрыялаў і дроў. Значную колькасць названых словаўтваральных адзінак у нашых матэрыялах змяшчае субстантыўная падсістэма. Сярод афіксальных марфем найбольш прадуктыўнымі і рэгулярнымі пры ўтварэнні новых мадэлей слоў-назваў з’яўляюцца суфіксы, якія не толькі канкрэтызуюць і дыферэнцыруюць сэнс кораня, але і “надаюць слову дадатковае дэрывацыйнае значэнне” [2, с. 311]. З пункту гледжання сучаснай лексікалагічнай тэорыі можна вызначыць лексіка-семантычныя групы слоў-назваў бяргвенняў і дошак, якія “фарміруюцца на падставе анамасіялагічнага падыходу да вывучэння лексікі” [3, с. 299].

Самая шматлікая група слоў – назвы прадметаў наводле іх падабенства да таго, што абазначана ўтваральным словам. Словаўтварэнне адбываецца з дапамогай разнастайных суфіксаў:

-к-. Утвараюцца назоўнікі жаночага роду з націскам на аснове: **баляска** “дошчачка ў агароджы” (Дзесятнікі Валож., СПЗБ, 1, 160); **калюдка** “невялікі кусок бервяна” (Бывалькі, ДСЛ, 148); **капіталка** “сцяна ў хаце з бяргвенняў (унутраная)” (Хвёдарайка Краснап.; КСУМ, 221); **лётка** “дошчачка каля лятка вулея для пчол” (Хотамель; ТС, 3,29); **ляска** “дошчачка ў драбіне” (Марцінова Драг.; ДСБ); **плюшка** “расколатае папалам палена” (СПЗБ, 4, 17); **поленьчыка** “палена” (Кароцічы, ТС, 4, 140); **пшотка** “дошкі, якія прыбіваюцца ўпоперак да лат, калі дах крыецца чарапіцай, шыферам ці гонтай” (Пярэдзелка; ДСЛ, 426).

-ін-, -ын-. Утвараюцца назоўнікі жаночага роду з націскам на аснове ці суфіксе: **бэрвіна** “адно палена з якога робіцца кладка” (Хатынічы Ганц.; СПЗБ, 1, 255); **кардымьячына** “сукаваты кавалак дрэва, калода” (СНЛ, 213); **маставіна** “дошкі ў мосце” (Карпаўка, ДСЛ, 190); **пшачкеціна** “дошка ў плоце” (Ручаёўка; ДСЛ, 424).

Словы, што абазначаюць прадмет наводле ўласцівага яму дзеяння або працэсу – выніку дзеяння, складаюць наступную групу. У асноўным гэта адзінкі, утвораныя ад дзеяслоўных асноў, пры гэтым словаўтваральны сродак далучаецца да асновы інфінітыва. Выкарыстоўваюцца суфіксы:

-нік-. Утвараюцца лексемы мужчынскага роду з націскам на аснове: **пасцельнік, падсцьпельнік** “дашчаны насціл у возе” (СПЗБ, 3, 438); (КСУМ, 307); **тапліннік, топяльнік** “затанулае бервяно” (СПЗБ, 5, 86, 107).

-ак-, -як-, -ык-. Утвараюцца субстантывы мужчынскага роду з націскам на аснове, зрэдку на суфіксе: **абрубык** “абрубак, абсечанае бервяно (кавалак

палена) (КСУМ, 31); **вузвалак** “бэляка, за якую чапляюцца кроквы ў гаспадарчым будынку” (СПЗБ, 1, 335). Фанетычны варыянт: **вушвалак** “палена, палка” (СПЗБ, 1, 339); **недарэзак** “недарэзаны, нестандартны кавалак дрэва” (СНЛ, 296); **пагтопак** “палена” (Ліска В.-Дзв.; СПЗБ, 3, 452), **топляк** “патапулая калода” (Пагост.;ТС, 143); **урэзак** “адрэзак, кавалак бервяна” (СНЛ, 256).

Лексемы са значэннем “прадмет – носьбіт прыметы” займаюць адметнае месца ў аналізуемай групе, пры словаўтварэнні выкарыстоўваюцца наступныя суфіксы:

-ак-, -як-, -ёк-. Утвараюцца словы мужчынскага роду з націскам на суфіксе: **валёк** “кругляк, частка бервяна” (Мішневічы Шум. ; СПЗБ, 1, 274); **гарбак** “(гарбыль) аполак” (Халочча, Чач.; БМ – 3, 230); **каўбак** “адпілаваны ад бервяна невялікі кавалак” (Дварчаны Шчуч., СРЛГ, 56); **круглек, кругляк** “бервяно, ачышчанае ад кары” (Шылін Бязроз.; ДСБ, 111); **палаўняк** “палавіна бервяна” (Халочча, Чач.; БМ – 6, 150); **пляшчак** “абчасанае з двух бакоў бервяно” (Баруны, Ашм.; СРЛГ, 92); **спадак** “ніжняе бервяно ў зрубе” (Чуркі Ашм.; СПЗБ, 4, 526); **старшыяк** “тоўсты канец бервяна” (Сіманавічы, Драг.; ДСБ, 215).

-ін-, -ын-. Утвараюцца назоўнікі жаночага роду з націскам на суфіксе ці аснове: **плашчына** “вузкая прадаўгаватая дошка, якой закрываюць адтуліну ў калодачным вулеі” (Кураполле Паст.; СПЗБ, 3, 536); **суковіна** “сукаватае бервяно, палена” (Крывічы Зэльв.; СРЛГ, 113).

-ык-, -ік-. Утвараюцца лексемы мужчынскага роду з націскам на аснове. Кандэнсатамі састаўных назваў з’яўляюцца найменні: **доўжык** “доўгае бервяно ў зрубе” (БМ-3, 252); **мятровікі** “палены – даўжынёй у адзін метр” (СПЗБ, 3, 110); **пясэчнік** “папярочнае бервяно ў зрубе хаты над столлю” (Альхоўцы Лях.; СПЗБ, 4, 223).

У наступную групу ўваходзяць назвы прадметаў наводле іх прызначэння, часцей выкарыстоўваецца суфікс -к-. Утвараюцца назоўнікі жаночага роду з націскам на аснове: вагонка “шалёўка” (Баравікі, Светл.; БМ – 3,206); верхкоўка “вяршкоўка, вяршковая дошка; дошка (аполак)” (Баравікі, Светл.; БМ-3,225; Запясочча; ТС, 1,115); гнойка “падгнілая дошка”(Семежава Кап.; СПЗБ, 1,457); грабёнка “дошчачка з зубамі, якой падбіваюць салому, як крыюць стрэхі” (Хвёдарайка, Краснап.; КСУМ, 138); дзёнка “дошка (кухонная)” (Нямкі, Ветк.; БМ-3, 248); драмка “тоненькая дошчачка, што кладзецца на дно воза” (Бяседавічы, Хоцім.; КСУМ, 156); заперка “бярвенца ці дошка ў застаронку” (Аздамічы; ТС, 2,114); краянка “дошчачка, на якой рэжучь сала, цыбулю” (Камянюкі, Кам.; ДСБ, 111); прымастка “дошка, прыладжаная да печы ці да ложка” (Баброўнікі, Гарад.; СПЗБ, 4,147); стойкі “бярвёны, з якіх робяць апорныя слупы”(Вецярэвічы, Пух.; СПЗБ, 4,588); шалёўка “шалёўка”(Ручаёўка; ДСЛ, 417). Гэты ж слоўнік зафіксаваў яшчэ адно значэнне – шалёўка “агароджа з дошак” (Ручаёўка; ДСЛ, 417). Што гаворыць

аб пашырэнні семантычнага аб'ёму гэтага слова; фанетычны варыянт гэтага слова **цалёўка, цаліўка** “тонкая дошка” зафіксаваны на Брэстчыне.

Аналіз фактычнага матэрыялу ўказвае на тое, што найбольш прадуктыўным з'яўляецца суфікс **-к-**; наступнымі па прадуктыўнасці з'яўляюцца суфіксы **-ак-**, **-як-**, **-ёк-**; суфіксы **-ін-**, **-ын-**; **-ік-**, **-ык-** утвараюць невялікую колькасць дэрыватаў.

Прааналізаваны матэрыял указвае на тое, што дыялектная лексіка з'яўляецца цікавым аб'ектам для даследавання. Вынікі даследавання народнай лексікі, яе словаўтварэнне будуць мець важнае значэнне пры складанні слоўнікаў літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Гак, В. Г. Слово / В. Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 466
2. Плотнікаў, Б. А., Антанюк, Л. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. – Мн., 2003. – С. 311.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад. рэд. А. Я. Баханькова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – С. 299.

Крыніцы даследаванняў і іх скарачэнні

БМ – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны / Беларуская мова. – Мн., 1976-1982.

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны – Мн., 1989.

ДСЛ – Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны Янкова Т. – Мн., 1982.

КСУМ – Бялькевіч І. Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны. – Мн., 1970.

СНЛ – Юрчанка Г. Ф. Сучасная народная лексіка. – Мн., 1993.

СПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мн., 1979–1986.

СРЛГ – Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны. – Гродна, 1999.

ТС – Тураўскі слоўнік: у 5 т. – Мн., 1982–1987.